

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

Видовдански устав
(мастер рад)

ментор :

проф. др Александар Ђорђевић

студент :

Растко Пужић М032/22-О

Ниш, 2023.

САДРЖАЈ

Увод.....	1
1. Историјска ситуација у србији пре доношења устава.....	2
2. Правни однос краљевине Србије и краљевине СХС	4
3. Привремено народно представништво краљевине СХС.....	5
4. Избори за уставотворну скупштину.....	9
5. Уставотворна скупштина.....	11
5.1 Почетак рада уставотворне скупштине.....	11
5.2 Преговори о парламентарној већини.....	12
5.3 Уставни нацрти.....	14
5.4 Дебата у уставотворној скупштини.....	16
5.5 Гласање и доношење устава.....	19
6.Садржина Видовданског устава.....	21
6.1 О уставу уопштено.....	21
6.2 Преамбула и Основне Одредбе.....	23
6.3 Грађанске права и дужности.....	23
6.4 Социалне и економске одредбе.....	25
6.5 Државне власти : законодавна, управна и судска власт.....	26
6.6 Краљ.....	26
6.7 Намесништво.....	28

6.8 Народна скупштина.....	29
6.9 Управна власт.....	32
6.10 Судска власт.....	34
6.11 Државно газдинство.....	35
6.12 Војска.....	36
6.13 Измене у уставу.....	37
6.14 Прелазна наређења.....	37
6.15 Закључне одредбе.....	37
7. Примена устава у пракси.....	38
8. Укидање устава.....	40
Закључак.....	42
Литература.....	43
Сажетак и кључне речи.....	44
Summary and key words.....	45
Биографија.....	46

УВОД

Устави нису само сувишни правни текстови, они су живи одраз политичког, друштвеног и културног идентитета једне нације. Уставни текстови често служе као огледало вредности, идеала и дубоких историјских околности које су обликовале друштво у тренутку њиховог усвајања. У том ширем контексту, Видовдански устав, усвојен 28. јуна 1921. године, није само правни акт, већ и неизбрисива тачка у историји Србије и политичке еволуције целокупне Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

Овај мастер рад има за циљ да темељно истражи Видовдански устав, анализира његову садржину, комплексност процеса његовог доношења и сагледа дубоки утицај који је остварио на политички систем и друштво Србије, укључујући и шире југословенско окружење. Осим тога, рад ће пажљиво анализирати питања која су обликовала околности у којима је овај устав настао, разматрајући његову улогу у процесима политичког уједињења и изградње модерне државе. Први део рада ће се детаљно посветити истраживању историјског контекста у којем је Видовдански устав настао. То укључује анализу дубоко повезаних политичких, друштвених и економских фактора који су имали пресудан утицај на процес доношења овог устава. Разумевање ових комплексних околности је неопходно за потпунију анализу суштине и циљева које су вођени током његове израде. Након тога, фокусираћемо се на детаљну анализу самог Видовданског устава, истражујући његове кључне одредбе и принципе. Осврнућемо се на начин на који је овај устав обликовао политички пејзаж државе током свог постојања, укључујући његов утицај на организацију власти, гарантовање грађанских, социјалних, економских и других права.

Кроз ову детаљну анализу, овај мастер рад ће пружити свеобухватно разумевање Видовданског устава као једног од кључних момената у историјском и политичком развоју Србије и југословенског простора у целини.

1. ИСТОРИЈСКА СИТУАЦИЈА У СРБИЈИ ПРЕ ДОНОШЕЊА УСТАВА

Да бисмо потпуно разумели значај и доношење Видовданског устава, неопходно је сагледати шири историјски контекст у којем су се ови догађаји одвијали. У периоду формирања уставотворне скупштине и доношења Видовданског устава, Србија је претходно пролазила кроз турбулентне политичке, друштвене и економске промене. У другој половини 19. века, Балкан је био под снажним утицајем великих империјалистичких сила попут Османског царства, Аустро-Угарске и Русије. Србија се у то време налазила под влашћу Османског царства, али је тежила ослобађању и постизању самосталности. Ослободилачки ратови, попут Првог српског устанка (1804-1813) и Другог српског устанка (1815), били су претходници политичке борбе за ослобођење Србије. Након Берлинског конгреса 1878. године, Србија је добила међународно признање као независна држава. То је отворило пут за даље институционалне реформе и успостављање устава који би дефинисао политички систем и устројство државе. Након окончања Првог светског рата, Краљевина Србија је преусмерила своју државну стратегију ка формирању заједничке државе за јужнословенске народе.¹

На дан 1. децембра 1918. године, настала је прва заједничка држава Југославија, позната као Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. Овај процес формирања је био компликован и предходило му је неколико значајних историјских догађаја. Након избијања Првог светског рата и објаву рата Србији од стране Аустроугарске 1914. године, идеја о уједињењу југословенских народа постала је приметна. Неколико значајних момената треба издвојити у овом процесу. Прва је Нишка декларација из 1914. године, која је истакла потребу за уједињењем. Након тога, формиран је Југословенски одбор у Лондону 1915. године и Црногорски одбор у Паризу 1917. године. Као конкретни покушаји реализације ових идеја, појавили су се два важна акта - Крфска декларација 1917. године и Женевски споразум 1918. године.² Они су имали за циљ да обликују и организују будућу заједничку државу за југословенске народе. На основу ових напора, Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца је настала и поставила основе за Југославију. Иако су постојали споразуми, Краљевина Србија и немеђународно призната Држава Словенаца, Хрвата и Срба, уједињавале су се на сасвим другачији начин од предвиђеног. Након што је

¹ С. Станојевић, *Народна енциклопедија*. Загреб, 1925

² В. Петров, М. Станковић, *Уставно право*: Београд, 2020. стр. 130 – 131.

Средишњи одбор Народног већа непризнате Државе Словенаца, Хрвата и Срба 24. новембра 1918. године одлучио да се уједини са Краљевином Србијом, изабрана је делегација од двадесет осам чланова коју је овластио да "у споразуму" са Краљевином Србијом "спроведе организацију јединствене државе". Међутим, догађаји који су следили нису довели до уједињења на начин предвиђен упутствима. Нарочито се истичу одлуке новосадске и подгоричке скупштине, које су учврстиле положај Србије према држави аустроугарских Југословена. Велика народна скупштина Срба, Буњеваца и других Словена у Војводини донела је 25. новембра 1918. године у Новом Саду Резолуцију о уједињењу Баната, Бачке и Барање са Србијом, а сличну одлуку о присаједињењу Црне Горе Краљевини Србији донела је само дан касније Велика народна скупштина Црне Горе у Подгорици. Тај развој догађаја навео је регента Александра Карађорђевића, по доласку делегације Средишњег одбора Народног већа у Београд 1. децембра 1918. године, прогласи уједињење Србије са земљама независне државе Словенаца, Хрвата и Срба у јединствено краљевство Срба, Хрвата и Словенаца. Размена изјава између престолонаследника Србије и Народног већа се сматра формалним чином оснивања Краљевине СХС, односно краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Међутим, регент је својом изјавом предуговорио значајна питања која су се односила на будући уставни систем, као што је облик владавине (нпр. "краљевство") и облик државног уређења (нпр. "јединствено", што је синоним за унитарно уређење). Тиме је значајно ограничио положај будуће уставотворне скупштине и претпоставио одређене облике и структуре државе.³

³ В.Петров, М. Станковић, *Уставно право*, Београд, 2020, стр. 131.

2. ПРАВНИ ОДНОСТ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ И КРАЉЕВИНЕ СХС

Са међународноправног становишта, Краљевина СХС може се сматрати "старом државом" јер је на међународном нивоу наследила права и обавезе Краљевине Србије. Ово укључује читав систем међународних уговора, договора и привилегија које је Србија имала пре Првог светског рата. То значи да је Краљевина СХС наследила дипломатске односе, међународно признат статус и чланство у међународним организацијама које је имала Краљевина Србија. Овакав континуитет је био значајан јер је омогућио Краљевини СХС да настави деловање на међународној сцени и да изгради односе са другим државама.⁴ Са уставноправног становишта, Краљевина СХС може се сматрати и "новом државом" јер ће уставни систем који је постојао у Краљевини Србији бити промењен. Устав Краљевине СХС биће усвојен од стране уставотворне скупштине, што значи да је дошло до дисконтинуитета у односу на претходни уставни поредак Краљевине Србије. Ово ће омогућити да се уставно и правно уреди нова државна структура, облик владавине и систем права у Краљевини СХС. Тако да, истовремено постоји континуитет између Краљевине Србије и Краљевине СХС на међународноправном нивоу, али и дисконтинуитет на уставноправном нивоу. Ова два аспекта требају бити узета у обзир при разматрању правне квалификације новонастале државе. На крају треба напоменути да је правна квалификација новонастале државе комплексно питање и да може бити предмет различитих тумачења. У случају Краљевине СХС, међународноправни континуитет са Краљевином Србијом имао је значајан утицај на признање Краљевине СХС од стране других држава. Многе државе препознале су Краљевину СХС као правног наследника Краљевине Србије, што је допринело њеној међународној легитимности.⁵ С друге стране, уставноправни дисконтинуитет између Краљевине Србије и Краљевине СХС отворио је пут за формирање новог политичког и правног оквира. Устав Краљевине СХС биће производ политичких договора и преговора.

⁴ М. Зечевић, *Југославија 1918-1992*, Београд, 1994.

⁵ Љ. Кркљуш, *Правна историја српског народа*, Београд, 2007.

3. ПРИВРЕМЕНО НАРОДНО ПРЕДСТАВНИШТВО КРАЉЕВИНЕ СХС

Привремено народно представништво Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца, које је постојало од 1. марта 1919. до 28. новембра 1920. године, представљало је орган који је обухватао различите представнике из ранијих парламената југословенских земаља и других региона.⁶ Он је имао за задатак да обезбеди привремену законодавну власт и да припреми тло за формирање постојеће Краљевине СХС. Под тешким околностима и усред ратног и постратног хаоса, представници из различитих региона и земаља које су садржаване у Краљевини СХС окружили су се задатком да кроз законодавни рад обезбеде основе за функционисање нове државе.

У присуству Стојана Протића, председника Министарског савета, чланова владе, дипломатског корпуса и представника штампе, први састанак Привременог народног представништва одржан је 1. марта 1919. године у згради старог Краљевског Двора. На овом састанку, министар за припрему Уставотворне скупштине и изједначење закона, др. Алберт Крамер, прочитао је указ о сазиву. Привремено народно представништво се састојало од делегата из различитих региона и покрајина Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца. Српска народна скупштина и остале народне представничке организације у ослобођеним крајевима делегирани су своје представнике, што је довело до представљаности различитих региона у Привременом народном представништву. По броју посланика, различите покрајине су биле различито заступљене. На пример, Србија је имала 84 посланика, Словенија 32, Хрватска (са Ријеком и Међимурјем) 60, Истра 4, Војводина 24, Далмација 12, Босна и Херцеговина 42, Црна Гора 12, а Јужна Србија 24 посланика. Отварање првог састанка Привременог народног представништва представљало је важан корак у изградњи нове државе и принципа представничке демократије.⁷

Главни задаци Привременог народног представништва били су постављање основа за формирање Уставотворне скупштине и припрема за њено сазивање. Кроз законодавни рад, они су требали да омогуће устројство и функционисање нове државне заједнице. Један од најзначајнијих задатака био је израда изборног закона за Уставотворну скупштину. Привремено народно представништво је, у сарадњи са круном и владом, имало одговорност да донесе ауторитативне одлуке и припреми законодавство неопходно за

⁶ С. Станојевић, *Народна енциклопедија*. Загреб, 1925.

⁷ *Ibid.*

функционисање и организацију младе државе. Услед међусобног усаглашавања и сарадње са осталим институцијама, Привремено народно представништво је играло кључну улогу у постављању основа за будућу уставну и правну структуру Краљевине СХС. Ситуација у Краљевству СХС одмах по уједињењу била је веома тешка и изазовна. Држава је била опустошена ратним операцијама, а недостатак хране, санитетског и техничког материјала, људства и стоке представљао је велики проблем. Истовремено, саобраћајне везе биле су потпуно уништене.⁸

Први кабинет Стојана Протића је одмах после уједињења упутио нотификацију свим савезничким и неутралним државама о образовању Краљевства СХС. Међутим, одговор на ову нотификацију од стране савезника, укључујући Енглеску, Француску и Италију, још увек није стигао, што значи да међународно признање Краљевине СХС још није било потврђено. У светлу ових околности, влада Краљевине СХС се сусретала са бројним проблемима и ограниченим ресурсима. Привремено народно представништво, у сарадњи са владом и круном, морало је да се бори са огромним изазовима и да припреми основе за стабилизацију и развој нове државе. Унакрсна сарадња и усаглашавање са различитим министарствима била је неопходна како би се организовао минималан поштански саобраћај, обезбедили медикаменти и санитарни услови, и поправили саобраћајни системи. Уколико је било очекивано да се оштећени системи и инфраструктура могу брзо поправити, министарство војске и морнарице, под руководством генерала Хацића, информисало је Привремено народно представништво да не постоји довољно транспортних средстава за превоз инвалида и материјала из иностранства. Овај предизазов додатно је истакао значај обнављања саобраћајних веза и решавања транспортних проблема у земљи. Привремено народно представништво Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца је било свесно изазова и проблема са којима се народ сусрећео и трудило се да одговори на што већи број молби и захтева. Свести о потребама грађана и залагању за решавање их било је од великог значаја за успех државних институција. Узимајући у обзир различите потребе и проблеме, влада је покушала да усмери ресурсе и енергију на решавање најурентнијих питања. Одзив на молбе за помоћ, храну, лекове и безбројне друге потребе био је од великог значаја у изградњи подршке и поверења између владе и

⁸Љ. Димић, *Историја српске државности*, Нови Сад, 2001.

народа.⁹ Међутим, усмеравање и пружање конкретне помоћи у таквим условима било је ограничено и представљало је изазов.

У току свог постојања, Привремено народно представништво је донело одлуку о промени назива државе. На предлог Миленка Веснића, председника Министарског савета, 15. јула 1920. године, одлучено је да се употребљава назив "Краљевина" уместо "Краљевства" у имени државе. Од тог датума, званичан назив државе постаје "Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца"¹⁰. Међутим, важно је напоменути да промена у називу државе није одмах примењена на свим званичним документима нити је била у потпуности заступљена у јавном говору. Прелазак на нови назив био је постепен и било је потребно одређено време да би се у потпуности усвојио.

Привремено народно представништво је за време свог рада донело следеће законе: закон о изједначењу календара, закон о обустави и извршењу у току рокова, закон о Универзитету у Љубљани, закон о признању погодаба за стицање адвокатског и јавног бележништва, закон о народним школама, закон мораторијуму, закон о бањама, минералним и топлим водама. Буџетске дванаестине за мај, јуни и јули 1920, закон о пороти, закон о држављанству, закон о уговору о миру између савезничких сила и Немачке, закон о уговору о миру између савезничких сила и Бугарске, аутономни правилник о пословном реду у Привременом народном представништву.¹¹ Ови закони покривају различите аспекте управљања и регулисања различитих области, укључујући образовање, правосуђе, финансије и међународне односе.

Закон о изборима народних посланика за Уставотворну скупштину, проглашен 3. септембра 1920. године, био је један од најважнијих закона које је Привремено народно представништво донело. Овај закон је утврдио одређене услове и процедуру за изборе посланика који ће представљати грађане у Уставотворној скупштини. Пре свега, закон је прописао да је бирачко право опште, једнако и непосредно, са тајним гласањем. Мушкарци старији од 21 године, који су до 1. децембра имали држављанство или припадништво у државама и територијама које су постале делом Државе СХС, имали су право гласа. Изузетак су били становници који су имали право опције за друге националне државе на основу уговора о миру са Немачком, Аустријом и Мађарском. Пасивно изборно право

⁹ Љ. Димић, *Историја српске државности*, Нови Сад, 2001.

¹⁰ В. Петрановић, *Историја Југославије 1918-1978*, Београд, 1980.

¹¹ В. Петрановић, *Историја Југославије 1918-1978*, Београд, 1988.

(право бити изабран) имали су држављани старији од 25 година који су били писмени. Закон је такође предвиђао да се на сваких четири посланика изабере један посланик са факултетским образовањем, познат као квалификовани посланик. У складу са Законом о изборима народних посланика за Уставотворну скупштину, жене, војници, официри и полицијски чиновници нису имали право гласа нити право да биру посланике. Ово значи да жене нису имале активно изборно право и нису могле да учествују у изборима за Уставотворну скупштину. Исто тако, војници, официри и полицијски чиновници нису имали право гласа нити право да биру посланике због специфичног статуса који су имали као чланови војске и полиције.¹² Ова ограничења у изборном праву била су присутна у то време и одраз су друштвених и политичких околности и норми тог периода. По један посланик се бирао на сваких 30.000 становника, тако да је скупштину требало да сачињава 419 посланика. Међутим, закон који је утврђен имао је неке одредбе које су прелазиле оквире тога шта је требало да буде регулисано и ограничавале су права саме Уставотворне скупштине. Једна од тих одредби била је могућност краља да распусти Уставотворну скупштину. Ово је значило да краљ може донети одлуку о прекиду рада скупштине и поновном сазиву нових избора. Овај поступак је имао потенцијал да ограничи власт и независност Уставотворне скупштине, јер су народни представници били подложни овом могућем распуштању.¹³

¹² Љ. Кркљуш, *Правна историја српског народа*, Београд, 2007, стр. 299 – 300.

¹³ *Ibid.*, стр. 300.

4. ИЗБОРИ ЗА УСТАВОТВОРНУ СКУПШТИНУ

Избори за Уставотворну скупштину Краљевине СХС, одржани 1920. године, представљали су прве демократске изборе у новоформираној држави. Ови избори су имали значајну улогу у одређивању политичкиг снага политичких странака у Краљевини СХС. Избори су се одржали 28. новембра 1920. године, а на њима су грађани бирали народне посланике који су требали да учествују у сазивању Уставотворне скупштине. Гласање је било тајно и непосредно, а систем изборног количника коришћен је за прерачунавање мандата по партијама. Ови избори су представљали важан моменат у политичком развоју Краљевине СХС и прву прилику за грађане да демократски изаберу своје представнике. Исход избора одразио се на састав Уставотворне скупштине и дало почетни уговор за формирање владе и израду устава. Како уставотворна скупштина још није донела нови Устав за Краљевину СХС, па се у свакодневној политичкој пракси влада привремено позивала на решења Устава Краљевине Србије. Опште бирачко право је било претходно предвиђено Крфском декларацијом која је важила у Србији. Такође, на подручју Краљевине СХС постојало шест различитих законодавстава која су била наслеђена од претходних држава. Уважавајући различите спорове и преговоре, границе Краљевине СХС су касније дефинитивно утврђене, што је било предуслов за стварање бирачких јединица и организовање избора.¹⁴

Политичка сцена била је подељена на различите странке које су представљале интересе тих скупина. Најзначајније политичке странке биле су Српска радикална странка, Хрватска сељачка странка, Словенска народна странка и Југословенска демократска странка. Изборна кампања и сами избори били су обележени националним питањима, територијалним споровима, социјалним питањима и сукобима између различитих политичких струја. Уз то, изборни процес није био сасвим демократски јер су политичке странке често биле под утицајем владајућег Регента Александара Карађорђевића који је имао значајан политички утицај и често се мешао у политичке процесе.¹⁵

На изборима за Уставотворну скупштину Краљевине СХС 1920. године, учествовало је укупно 22 странке које су истакле своје кандидате. Укупно је гласало 1.607.265 бирача, што је представљало 64,79% свих уписаних бирача. Од 419 посланичких

¹⁴ Љ. Димић, *Историја српске државности*. Нови Сад, 2001.

¹⁵ В. Глигоријевић, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919-1929)*, Београд, 1979.

места, бирало се 415 посланика. Четири места нису била попуњена због ситуације у изборним јединицама које су биле под италијанском окупацијом. Италија није дозвољавала одржавање избора за државу са којом је имала територијални спор. Избори су прошли релативно успешно, с великим одзивом бирача. Преко 64% свих уписаних бирача изашло је на биралишта, што је сведочио о значајном интересу грађана за политичке процесе и демократско учешће. Ови избори су такође обележили крај периода привременог народног представништва.¹⁶

Резултати избора били су следећи¹⁷:

Странке	Гласови	%	Посланици
Југословенска демократска странка - Љубомир Давидовић	319,448	19,9	92
Народна радикална странка - Никола Пашић	284,575	17,7	91
Хрватска пучка сељачка странка - Стјепан Радић	230,590	14,3	50
Комунистичка партија Југославије	198,736	12,4	58
Савез земљорадника и Самостална сељачка странка - Јован Јовановић	151,603	9,4	39
Југословенска муслиманска организација - Мехмед Спахо	110,895	6,9	24
Словеначка народна странка - др Антон Корошец	58,971	3,7	14
Хрватска пучка и Буњевачко-шокачка странка	52,333	3,3	13
Југословенска социјалдемократска странка	46,972	2,9	10
Народна турско-шиптарска организација „Џемијет“	30,039	1,9	8
Хрватска тежачка странка - Народни клуб	38,400	2,4	7
Хрватска заједница	25,867	1,6	4
Републиканска демократска странка - Љубомир Стојановић	18,136	1,1	3
Хрватска странка права	10,880	0,7	2
Остали	29,946	1,9	0
Укупно	1.607.265	100	419

¹⁶ В. Глигоријевић, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919-1929)*, Београд, 1979.

¹⁷ *Ibid.*

5. УСТАВОТВОРНА СКУПШТИНА

5.1 ПОЧЕТАК РАДА УСТАВОТВОРНЕ СКУПШТИНЕ

Уставотворна скупштина Краљевине СХС је формирана с циљем доношења новог Устава за државу. Међутим, током рада скупштине, посланици су се сусрели с низом изазова и контроверзи. Прва спорна тачка била је везана за пословник Уставотворне скупштине, који је уведен од стране регента 8. децембра 1920. године. Овај пословник захтевао је да посланици положе заклетву краљу пре него што могу обављати своје дужности. То је довело до нарушавања независности скупштине и изазвало контроверзе међу посланицима. Право на предлагање нацрта Устава припадало је пре свега влади, а потом и посланицима, под условом да најмање двадесет посланика предложи нацрт са образложењем у року од десет дана од формирања Уставног одбора. Одбор је прво разматрао владин нацрт Устава. Појединачни посланици нису имали право да предлажу амандмане, већ само групе од најмање двадесет посланика. Пословник је предвиђао да је за доношење ваљаних закључака потребна "већина присутних посланика", а за изгласавање Устава "половина више један од укупног броја посланика", тзв. проста већина.¹⁸ Уставотворна скупштина конституисана је 12. децембра 1920. године, али је од 415 изабраних посланика, само 342 предало своја пуномоћства. Посланици из Хрватске пучке сељачке странке и Хрватске странке права нису предали своја пуномоћства и нису учествовали у раду Уставотворне скупштине. Иако су критички били настројени према готово свему, комунисти, социјалисти и републиканци су ипак положили заклетву као народни заступници, иако су истакли да то сматрају процедуралним захтевом на који су били приморани. Управо када је Југославија била у тешкој економској ситуацији, Комунистичка партија је постигла успех на локалним изборима 1920. године. Овај успех уплашио је владајуће кругове, који су видели комунизам као претњу. Зато је влада, у ноћи између 29. и 30. децембра 1920. године, издала Обзнану. Обзнаном су забрањена комунистичка пропаганда, обустављене комунистичке организације. Сви чиновници који су се бавили комунистичком пропагандом су отпуштени из службе.¹⁹

¹⁸ З. Мирковић, *Српска правна историја*. Београд, 2019.

¹⁹ Ж. Бартуловић, Н. Ранђеловић, *Основи уставне историје југословенских народа*, Ниш, 2009.

5.2 ПРЕГОВОРИ О ПАРЛАМЕНТАРНОЈ ВЕЋИНИ

У време доношења Видовданског устава 1921. године, премијер Краљевине Југославије био је Никола Пашић. Пашић је био један од кључних политичара тог времена и лидер Народне радикалне странке, која је била најутицајнија политичка странка. На страни Радикала биле су и Демократе али имале су различите приступе и предлоге у вези са новим уставом. Док су обе странке заступале централистичко државно уређење, постојале су разлике које су их делиле. Прибићевић и Давидовић, представници Демократске странке, сложили су се око нацрта новог устава. Они су заступали став о једном народу, који је подразумевао целокупно становништво Краљевине Југославије, без обзира на етничку припадност. У борби за устав, Демократска и Радикална странка стајале су на истој страни, мада су демократе заузимале радикалнији став у погледу концепције народа. Док су радикали претпостављали постојање троименог народа (Срба, Хрвата и Словенаца), демократе су залагале се за поимање само једног народа. Ове различите позиције и ставови представника различитих странака допринели су комплексности и различитим предлозима у процесу формирања новог устава Краљевине Југославије.²⁰

После избора, почеле су спекулације о сарадњи Савеза земљорадника са Радикалном и Демократском странком. Ове спекулације су убрзо постали конкретни преговоре. На први поглед, чинило се да сарадња са овим посланичким клубом има перспективу, с обзиром на њихову блискост владиној концепцији централистичке државе и монархијског облика владавине Међутим, испоставило се да је Савез био више усмерен ка политици класе и заштити сељака, као и социјално-економским темама. Нису се видели као странка која би стварала државу, већ као класна странка са најширом социјалномидеологијом. Најавили су да ће ући у највише законодавно тело без намере да праве договоре са странкама на штету својих бирача. Циљ преговора са Сељачком странком био је постизање договора о кључним питањима која су се односила на сељачку политику, аграрну реформу и заштиту интереса селачког становништва.²¹ У марту 1921. године, Савез земљорадника изразио је општу подршку нацрту устава, али са задршком и оградама у вези са неким одредбама. У току преговора, иако су постојали различити

²⁰ Ж. Бартуловић, Н. Ранђеловић, *Основи уставне историје југословенских народа*, Ниш, 2009.

²¹ Н. Максимовић, *Административно-територијална организација и локална самоуправа у Видовданском уставу*, Ниш, 2023.

ставови, показана је спремност да се пружи подршка идеји уколико се проблематичне тачке разматрају и налазе боља решења. Преговори су се водили о аграрној реформи и уставним питањима, али не и о уласку у владу. Влада Пашића је успела да искористи недостатак јединства у посланичком клубу Савеза земљорадника и привуче словеначку групу. Током преговора, Самостална кметијска странка показала је већу спремност за постизање компромиса, што је резултирало напуштањем опозиције и добијањем једног министарског места у влади.²²

Преговори са Југословенском муслиманском организацијом (ЈМО) представљали су важан политички процес у поступку изградње Југославије и усаглашавања интереса различитих националних и религијских група. Они су имали за циљ да постигну консензус и подршку ЈМО у оквиру јединствене државе Југославије, истовремено имајући и специфичне потребе и захтеве муслиманске заједнице. Једно од најважних питања била је аграрна реформа, која је имала за циљ прерасподелу земљишта. ЈМО је изразила интересе својих чланова у вези са аграрном реформом и борбом против сурове сељачке експлоатације. Поред аграрне реформе, разговарано је и о питањима језика и наставе. ЈМО је заступала став да се муслимански језик, у оквиру муслиманске заједнице, треба признати и заштитити као један од службених језика у Југославији. Такође, преговори су се бавили и уставним питањима, где је требало пронаћи начин да се заштите права и интереси муслиманске заједнице у оквиру државне структуре. Након преговора са ЈМО дошло је до одређених промена и напуштања аутономистичког става. Подршка владином нацрту резултирала је слабљењем опозиционих редова, али је то било компензовано одређеним уступцима. Влада се, према споразуму од 15. марта, обавезала да ће Уставом гарантовати регионалну поделу унутар историјских граница Босне и Херцеговине, верско-просветну аутономију, шеријатске судове и изборни систем који ће штитити мањине. Споразум је такође укључивао решење за питање кметова кроз исплату надокнаде за кметовска насеља, односно обезбеђивање надокнаде породицама чија су имања заузели кметови. Ови преговори резултирали су и уласком чланова ЈМО-а у владу.²³

²²Н. Максимовић, *Административно–територијална организација и локална самоуправа у Видовданском уставу*, Ниш, 2023.

²³*Ibid.*

5.3 УСТАВНИ НАЦРТИ

У процесу израде Устава Краљевине СХС постојала су три различита нацрта устава владе, сваки са својим карактеристикама и посебностима. Ови нацрти су представљали основу за стварање коначног устава те нове државе. Сви три нацрта устава за Краљевину СХС имали су заједничку основу за израду, а то је био Устав Краљевине Србије из 1903. године. Међутим, иако су сва три нацрта полазила од овог српског устава, постојале су значајне разлике међу њима.²⁴

Први нацрт је био израђен од стране владе Стојана Протића и истицао се по својој децентрализованој природи. Предвиђао је државу састављену од девет историјских покрајина, свака са својим аутономним органима, укључујући покрајинску скупштину и покрајински одбор. Централна власт, односно државни орган (покрајински намесник), имао би само надзорну улогу, док би покрајинске скупштине имале право доношења закона у оквирима своје надлежности. Други нацрт је поднео Миленко Веснић и разликовао се од првог нацрта по томе што није укључивао Протићеву децентрализацију. Уместо тога, предвиђао је 35 области са аутономним органима са ограниченим надлежностима. У овом нацрту, унутрашња управа је била подељена између државних и аутономних органа, са јасно дефинисаним областима надлежности за аутономне органе. Трећи нацрт је био поднет од стране владе Николе Пашића и био је онај који је коначно изабран као службени владин предлог Уставном одбору. Овај нацрт се највише разликовао од Протићевог по томе што није прихватио део о покрајинском уређењу. Уместо тога, предвиђао је централизовано уређење са 35 области, свака са својим аутономним органима и ограниченим надлежностима.²⁵

Осим ова три нацрта, постојали су и други нацрти устава, као што је нацрт ХРСС, који је предложила Хрватска републиканска сељачка странка Стјепана Радића. Овај нацрт предвиђао је конфедеративно уређење са три народне државе: Србијом, Хрватском и Словенијом, док су остале области, попут Босне и Херцеговине, Црне Горе и Македоније, биле третиране другачије. Такође, нацрт социјалдемократа предвиђао је републикански облик власти са парламентарним системом и централизованим државним уређењем.²⁶

²⁴ Љ.Кркљуш, *Правна историја српског народа*, Београд, 2007.

²⁵ *Ibid.*

²⁶ З. Мирковић, *Српска правна историја*. Београд, 2019.

Према нацрту Земљорадничке странке, држава би требало да буде уставна и парламентарна, централистички уређена сељачка држава. С обзиром на то да већину становништва чини сељаштво, државна управа треба да буде у њиховим рукама, а читав друштвено-економски поредак треба да се организује узимајући у обзир сељачко власништво над земљом. Овај нацрт предвиђа широке облике самоуправе. У складу с овим нацртом, сељачка странка је заговарала да се држава организује тако да сељаци имају кључну улогу у вођењу државних послова. Такође, нацрт се фокусира на сељачко власништво над земљом и предлаже да се друштвени и економски систем усклади с овим власничким правима.²⁷ Самоуправа се види као важан елемент овог нацрта, што значи да би локалне заједнице и сами сељаци имали значајну аутономију у управљању својим пословима.

У процесу израде Устава, на захтев различитих друштвених група, укључујући земљораднике, социјалисте, комунисте, републиканце и чланове Југословенског клуба, додат је одељак од 23 члана о социјално-економским одредбама, инспирисан немачким Вајмарским уставом.²⁸ Ови различити нацрти и разноликост ставова одражавали су политичке и националне тензије тог времена и били су део сложеног процеса стварања новог устава за формирану државу.

²⁷ Љ.Кркљуш, *Правна историја српског народа*, Београд, 2007.

²⁸ *Ibid.*

5.4 ДЕБАТА У УСТАВОТВОРНОЈ СКУПШТИНИ

Након претходних преговора и постизања споразума са различитим политичким странкама, уследила је расправа и дебата у Уставотворној скупштини о самом Уставу. Ова дебата је била веома значајна, јер је Устав требало да дефинише основне принципе и организацију будуће државе. Различити посланици су износили своје ставове и аргументе у вези са кључним питањима, као што су државна структура, однос између централне власти и региона, грађанска права и слободе, верска питања, изборни систем и многе друге теме које су биле битне за уставно уређење земље.

Представници Народне радикалне странке (НРС) су 1921. године активно учествовали у дебатама у Скупштини током разматрања устава Краљевине СХС. Као водећа политичка странка тог времена, НРС је имала значајан утицај на политичке процесе и расправе. НРС се залагала за централистички приступ у организацији државе, с нагласком на снажну централну власт. Њени представници су се борили за очување јединства Краљевине СХС и јачање власти централне владе. Они су подржавали идеју о јединственој и недељивој држави као најбољем моделу за стабилност и напредак земље. Током дебата, представници НРС су износили аргументе у корист централизације власти, истичући да је снажна централна влада кључна за очување реда, ефикасно управљање и остваривање економског развоја.²⁹ Они су се противили већој аутономији покрајина и етничких група, сматрајући да би то могло довести до дисфункционалности и слабљења државе. Такође су се залагали за очување монархије и улогу краља као симбола националног јединства. НРС је подржавала институционалну улогу монарха и сматрала да би његова улога требала бити јасно дефинисана и да би требао бити изнад политичких странака.³⁰

Југословенска демократска странка (ЈДС) подржавала је унитаризам исто као и радикали током дебата у Скупштини 1921. године. Југословенска демократска странка се залагала за снажну централну власт и јединствену државну организацију. Њихови представници су сматрали да је централизација власти неопходна како би се очувала унутрашња стабилност и јединство Краљевине СХС. У дебатама у Скупштини, представници ЈДС су аргументовали да је унитарна држава најбољи начин да се превазиђу

²⁹Ж. Бартуловић, Н. Ранђеловић, *Основи уставне историје југословенских народа*, Ниш 2009.

³⁰С. Станојевић, *Народна енциклопедија*. Загреб, 1925.

етничке, верске и регионалне разлике, те да се омогући бржи и ефикаснији развој земље. Они су се залагали за централизацију власти и смањење аутономије покрајина и региона. Ставови ЈДС су се сукобљавали са ставовима других политичких странака које су подржавале федерализам и већу аутономију за покрајине. Ови политички сукоби око питања унитаризма против федерализма били су значајни током дебата о уставу 1921. године.³¹

Антон Корошец, лидер Словеначке народне странке, истакао се као оштар противник усвајања Видовданског устава. Његово главно неслагање са уставом било је везано за недостатак одредби о покрајинским аутономијама. Он је енергично захтевао да се у устав унесу одредбе које би осигурале већу аутономију словеначких региона унутар Краљевине СХС. Такође, Корошец се противио ограничавању веза са Светом столицом, показујући снажну подршку цркви и одбијајући прихватање било каквих ограничења у том смислу. Његова борба није престала ни након усвајања устава; напротив, он је наставио водити кампању за већу аутономију словеначког народа унутар Краљевине СХС. Међутим, ситуација се променила када је Словенска народна странка прихватила понуду Народне радикалне странке да формирају коалициону владу. То је резултирало занемаривањем Корошићевог циља тј. веће аутономије за Словенце.³²

Савез земљорадника, као представник интереса сељачке популације, имао је специфичне циљеве и активности током дебата. Савет земљорадника је био оријентисан ка заштити интереса сељака и социјално-економским питањима. Њихови представници су се залагали за унапређење положаја сељака кроз аграрну реформу, правичну расподелу земљишта и побољшање услова рада у пољопривредном сектору. Током дебата у Скупштини, представници Савета земљорадника су се фокусирали на промовисање мера које би подржале сељачку производњу, као што су субвенције, кредити и технолошка подршка. Такође су се залагали за побољшање инфраструктуре у руралним подручјима, попут изградње путева, наводњавања, како би се олакшао развој пољопривреде. Савет земљорадника је такође био заинтересован за социјална питања сељачке популације, укључујући питања становања, образовања, здравствене заштите и социјалне сигурности. Њихови представници су се залагали за доношење закона који би штитили права сељака и

³¹ Ж. Бартуловић, Н. Ранђеловић, *Основи уставне историје југословенских народа*, Ниш, 2009.

³² В. Глигорјевић, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919-1929)*, Београд, 1979.

обезбедили им адекватне услове за живот и рад.³³ Важно је напоменути да је Савет земљорадника имао широку социјалну и политичку идеологију, те да су њихови представници долазили са различитих страна политичког спектра. Њихови ставови су се кретали од класичног сељачког популизма до радничких идеја. Стога су дебатама у Скупштини приступали с циљем заштите интереса сељака и промовисања социјалне правде.

Посланици републиканске странке Југославије су често били повезани с идејама југословенства, тј. заговарали су јединство јужнословенских народа. Међутим, када је реч о Видовданском уставу, многи републиканци су имали озбиљне замерке према њему. Један од кључних проблема био је централизација власти која се спроводила путем устава. Републиканци су се противили оваквом облику власти и заговарали су већи степен аутономије унутар Краљевине СХС. Републиканци су сматрали да устав не пружа довољно простора за самоуправу и равноправно учешће република у политичком процесу. Такође, било је и питања која су се односила на династичку природу власти, будући да је устав укључивао и одредбе које су фаворизовале монархију. Ове тачке неслагања резултирале су тиме да су републиканци гласали против Видовданског устава, изражавајући своје неслагање с одређеним принципима и структуром власти која је била представљена тим уставом.³⁴

³³ Н.Максимовић, *Административно–територијална организација и локална самоуправа у Видовданском уставу*, Ниш, 2023.

³⁴ З.Мирковић, *Српска правна историја*. Београд, 2019.

5.5 ГЛАСАЊЕ И ДОНОШЕЊЕ УСТАВА

Дан доношења Видовданског устава био је 28. јуна 1921. године. Овај датум, који се слави као Видовдан у Србији, одабран је симболично како би се нагласила национална и историјска важност доношења новог устава. На тај дан, чланови Уставотворне скупштине окупили су се у Београду како би гласали о усвајању Видовданског устава. На дан доношења Видовданског устава, одржана је свечана седница Скупштине. Присутни су били високи државни званичници, политички лидери и представници јавности.

Од укупно 258 присутних посланика, 223 је гласало за усвајање Устава, док је 35 посланика гласало против. Било је 158 одсутних посланика, укључујући све посланике Хрватске сељачке странке, Комунистичке партије Југославије, Југословенског и Народног клуба. Устав су подржали 89 посланика Демократске странке (од којих су 11 били Хрвати уз тројицу Словенаца), затим 87 посланика Радикалне странке, 23 посланика Југословенске муслиманске организације (ЈМО), 11 посланика Џемијета, 10 посланика Самосталне кметијске странке, 3 посланика Савеза земљорадника и посланик Спасоје Пилетић. Међу онима који су гласали против, најбројнија је била земљорадничка група са 21 послаником (уз 5 одсутних), затим клуб социјалдемократа са 7 посланика (3 одсутна посланика), те републиканци и народни социјалисти са по 3 посланика. Међу појединцима изван клубова, против су гласали Анте Трумбић (уз коментар: "Против ружног Устава. Живело народно јединство").³⁵ Али реалност је да је устав изгласан је минималномапсолутном већином од 223:196 гласова. Осим гласова посланика демократа и радикала, ту већину омогућили су "купљени" гласови три мање посланичке групе чију је подршку Влада обезбедила.

Сам чин гласања за доношење Видовданског устава био је праћен узбуђењем и емотивним реакцијама присутних. Атмосфера у Скупштини била је напета и оптерећена политичким тензијама. Многи посланици су се жучно супротстављали и изражавали своје неслагање са садржајем Устава. Утисак који је доношење Устава изазвало у јавности био је поларизован. Присталице Устава су га дочекале са одушевљењем, видећи у њему пут ка снажној централизацији власти и јединству земље. Противници Устава, с друге стране, сматрали су да доношење Устава значи потискивање аутономних права народа и региона, те су изражавали своје незадовољство.

³⁵ Љ.Кркљуш, *Правна историја српског народа*, Београд, 2007, стр. 304.

Узбуђење и емотивни набој били су присутни и у изјавама партијских листова. Устав је био назван Видовданским, а о њему су изнете изузетно хвалоспевне речи. Приписиване су му готово мистичне особине. Изражено је неописиво веровање у светлу будућност, изјављено је: "Овогодишњи Видовдан вратио нам је Царство", "Сан покољења остварен је", "Побеђен је спољни и унутрашњи непријатељ. Савез црних духова уништен је", "Видовдански Устав је потпун Васкрс наше Државе".³⁶ Важно је напоменути да је ова прича о доношењу Устава представљена на начин који не делује истинито, а циљ је био да се прикаже како је доношење Устава било обавијено великим одушевљењем и вером у бољу будућност. У стварности, доношење Устава је било праћено политичким сукобима, противљењем и раслојавањем јавности. Интерпретација овог догађаја може се разликовати у зависности од политичких ставова и идеологија.

³⁶ Н. Максимовић, *Административно–територијална организација и локална самоуправа у Видовданском уставу*, Ниш, 2023.

6.САДРЖИНА ВИДОВДАНСКОГ УСТАВА

6.1 О УСТАВУ УОПШТЕНО

Уставом Краљевине Југославије усвојено је кључно схватање да су Срби, Хрвати и Словенци један народ састављен од три народа. Ово схватање је значајно одражено и у државном грбу, застави и службеном језику. Имплементирајући начело компромисног унитаризма, Устав је такође поставио темеље за јединствену организацију власти за овај "троплеменски" народ. Међутим, унутар политичког контекста тог времена, постојеће разлике у схватању између српских, хрватских и словеначких странака постале су очите. Док су унитаристи заговарали централизацију власти на нивоу Народне скупштине, хрватске и словеначке странке су тражиле већу децентрализацију и преношење законодавних и управних овлашћења на регионалне јединице. Хрватске и словеначке странке су аргументовале да би већина Срба у Народној скупштини могла усвајати законе који би ишли у корист српских интереса.³⁷ Ово би, према њиховом мишљењу, могло довести до негирања регионалних разлика и стварања држава унутар државе. Унитаристи, међу којима су били и радикали и демократе, оспоравали су ову аргументацију тврдећи да би децентрализација довела до стварања "држава унутар државе" и потенцијалних сепаратистичких покрета. Они су сматрали да је јединствена држава, утемељена на демократским принципима и парламентаризму, кључ за слободан развој сваког племена и заштити од било чије доминације.³⁸

Како је већ раније речено у раду устав је усвојен 28.јуна 1921.године.Састојао се од 14 одељака,142 члана , и обликовао је политички, правни и друштвени оквир за новонасталу државу.Одељци Видовданског устава обухватили су следеће кључне аспекте:

I Основне Одредбе: Дефинисане су основне карактеристике државе и народа, укључујући и службени језик.

II Грађанске права и дужности: Овде су гарантована основна грађанска права, укључујући слободу изражавања и право на живот.

III Социалне и економске одредбе: одредбе које су поставиле темеље за модернизацију и индустријализацију Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца , укључујући заштиту радничких права и друштвену правду.

³⁷ С.Станојевић, *Народна енциклопедија*. Загреб, 1925.

³⁸ Ж. Бартуловић, Н. Ранђеловић, *Основи уставне историје југословенских народа*, Ниш 2009.

- IV Државне власти: Законодавна, управна и судска власт
- V Краљ: говори о краљу као шефу државе и његовим правима
- VI Намесништво: када и у којим случајевима и која права има намесништво
- VII Народна скупштина: овај одељак се бавио процесом избора и улогом Скупштине
- VIII Управна власт: Детаљно описивање извршне власти, улоге министара и њихових функција
- IX Судска власт: Дефинисање судова и правосудног система.
- X Државно газдинство: Регулисање буџета, јавних задуживања и механизма за контролу финансија.
- XI Војска: Одељак који описује војне снаге и националну одбрану
- XII Измене у уставу: Процедура за измене и допуне Устава.
- XIII Прелазна наређења: одредбе које се односе на примену новог устава након његовог усвајања
- XIV Закључне Одредбе: Закључни одељак који је утврдио датум ступања на снагу Устава.

6.2 I ПРЕАМБУЛА И ОСНОВНЕ ОДРЕДБЕ

Преамбула Видовданског устава формално наглашава улогу краља Петра I Карађорђевића и Уставотворне скупштине у усвајању овог устава. Истиче се да су доносиоци устава свесни својих одговорности према Богу и народу³⁹. Преамбула је симболична и представља свечану обавезу челника земље према својим грађанима.

Што се тиче основних одредби, устав је успоставио Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца као уставну монархију с парламентарним системом власти. Службени назив државе је био "Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца." Грб државе приказивао је Двоглавог белог орла на црвеном штиту с Круном Краљевине на врху обе главе Орла, док је државна застава садржавала плаву, белу и црвену боју у хоризонталном положају. Службени језик државе био је српско-хрватско-словеначки.⁴⁰ Ови основни елементи устава одражавају уставно уређење, државне симболе и језички режим у Краљевини СХС.

6.3 II ГРАЂАНСКА ПРАВА И ДУЖНОСТИ

У Краљевини, држављанство је било јединствено за све грађане, без обзира на друштвени статус или порекло. Закон је гарантовао једнакост свих грађана пред правосуђем и влашћу. Привилегије племства или титуле нису се признавале, нити су се давала посебна права на основу порекла.⁴¹

Лична слобода била је широко заштићена. Нико није могао бити задржан или лишен слободе осим у случајевима предвиђеним законом. Правосудна одлука о притварању морала се образложити писменим и основаним разлозима и одмах саопштити задржаној особи. Грађани су имали право на жалбу првостепеном суду у року од три дана. Судови су морали брзо доносити одлуке о притварању, а такве одлуке биле су обавезне за извршење. Органи власти који би кршили ова правила били су кажњавани због незаконитог лишавања слободе. Нико није смео бити протеран из државе без судске пресуде, а ни унутар државе без одговарајуће законске процедуре. Неповредивост дома је била зајамчена, с тим да су претраге биле могуће само у складу са законом и уз

³⁹ С.С.Стојичић, *Државноправна историја српског народа*, Ниш, 2002.

⁴⁰ Члан 1-3., Видовдански устав.

⁴¹ *op.cit.*

одговарајуће поступке. Грађани су имали право на присуство током претраге, а полицијски органи су ноћу могли улазити у приватни дом само у случајевима хитности, уз присуство представника локалне власти или два позвана грађанина.⁴²

Слобода вероисповести и савести била је зајамчена, а све вероисповести су биле равноправне пред законом. Грађани су могли јавно исповедати своју веру, а уживање грађанских и политичких права није зависило од вероисповести. Нико није могао избегавати своје грађанске или војне обавезе позивајући се на своју веру. Само оне вероисповести које су биле законски признате могле су самостално управљати својим верским пословима и фондовима унутар граница закона. Нико није био обавезан јавно исповедати своју веру, а трошкови за верске сврхе предвиђени државним буџетом морали су се расподељивати према броју верника и стварним потребама.⁴³

Постојала је слобода штампе и ограничења су се примењивала само у ванредним ситуацијама попут рата или мобилизације. Цензура је била допуштена само за материјале унапред дефинисане законом, укључујући увреду власти, страних државних лидера, Народне Скупштине, или позивање на насиље или промену Устава и закона. Кривицу за кршење ових правила сносили су писци, уредници, штампари и издавачи, а суђење се обављало пред редовним судовима.⁴⁴

Грађани су имали право на слободу удруживања и окупљања, уз обавезу да пријаве скупове на отвореном простору најмање 24 сата унапред. Такође, наука и уметност уживали су слободу изражавања и подршку државе. Постојала је универзитетска настава, а образовни систем је промовисао морално васпитање, грађанску свест и национално јединство. Основно образовање је било бесплатно, а верска настава се пружала према жељи родитеља и у складу с њиховим верским уверењима. Комуникације путем писама, телеграфа и телефона су уживале тајност, осим у случају кривичне истраге, мобилизације или рата, а повреде тајности биле су законом кажњиве.

Грађани су имали право да туже државне и самоуправне органе за кривична дела у вези с њиховим службеним радом, уз могућност тражења одштете. Право на тужбу за одштету застаревало је након девет месеци. Све државне службе биле су отворене за све грађане, без обзира на порекло или стицање држављанства. Такође, држава је пружала

⁴² С. С. Стојичић, *Државноправна историја српског народа*, Ниш, 2002.

⁴³ *ibid.*

⁴⁴ *Ibid.*

заштиту грађанима у иностранству, а сваки грађанин имао је право да одустане од држављанства након испуњења својих обавеза према држави. Грађани су били дужни да се придржавају закона, служе интересима заједнице, бране отаџбину и испуњавају своје државне обавезе према својим способностима и законима.⁴⁵

6.4 III СОЦИАЛНЕ И ЕКОНОМСКЕ ОДРЕДБЕ

Држава је бринула о стварању једнаких могућности за образовање и припрему грађана за економске активности које су одговарале њиховим талентима. Ово укључивало је организацију стручне обуке и пружање подршке за школовање сиромашне деце. Радна снага била је заштићена од стране државе, с посебним нагласком на заштиту жена и неспособних особа од послова који би угрозили њихово здравље. Законима су били регулисани услови рада, радно време у свим предузећима и заштита права радника. Производи умног рада били су заштићени ауторским правима и под државном заштитом.⁴⁶

Слобода преговарања у економским односима била је призната, уз услов да то не нарушава друштвене интересе. Држава је имала право и обавезу да интервенише у економским односима грађана у интересу правде и решавања друштвених конфликта. Држава се бринула о општој хигијени и социјалним условима који утичу на јавно здравље, посебно штитећи мајке и малу децу, очување здравља грађана, сузбијању заразних болести и злоупотребе алкохола. Такође, пружала је бесплатну медицинску помоћ и лекове сиромашним грађанима.⁴⁷

Брак је био под заштитом државе. Држава је материјално помагала национално задружарство и друга национална економска удружења која нису радила зарад профита. Ова удружења имала су предност у односу на приватне компаније у обављању одређених послова. Такође, законодавство је регулисало пољопривредну заштиту. Право радника на организовање ради унапређења услова рада било је гарантовано. Поморство и морски риболов били су посебно значајни и пажљиво су праћени од странедржавних органа. Држава се бринула о изградњи и одржавању саобраћајних средстава, као и о осигурању сигурности и заштити радника у овом сектору.⁴⁸

⁴⁵ С. С. Стојичић, *Државноправна историја српског народа*, Ниш, 2002.

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁸ *Ibid.*

Зеленаштво било које врсте било је забрањено, а својина је била гарантована и носила је одређене обавезе. Право на својину није смело да штети заједници, а њен обим и ограничења су се одређивали законом. Држава је имала право да експроприше приватно шумско земљиште, а велики шумски комплекси су прелазили у власништво државе или локалних самоуправних тела. Феудални односи су били окончани, а сељаци који су обрађивали земљу у условима сличним кметству проглашавани су слободним власницима државног земљишта. Приликом насељавања и расподеле експроприисаног земљишта, предност су имали ратници који су се борили за ослобођење. Да би се развила социјална и економска законодавства, успостављен је Привредни савет, који је био задужен за израду законодавних оквира. Детаљи о његовом саставу и надлежности требало је да буду дефинисани законом.⁴⁹

6.5 IV ДРЖАВНЕ ВЛАСТИ : ЗАКОНОДАВНА,УПРАВНА И СУДСКА ВЛАСТ

Овај одељак само регулише ко врши законодавну,управну и судску власт без детаљнијих објашњења из разлога што се тиме баве остали одељци у самом уставу.Законодавну власт врши краљ и народна скупштина,управну краљ преко министара и судску власт врше судови.

6.6 V КРАЉ

У уставу је дато значајно овлашћење владару у областима законодавне, управне и судској власти. Краљ је имао уобичајена овлашћења монарха и шефа државе, укључујући проглашење закона ,војно командовање, заступање државе у међународним односима и именовање и рад владе. Такође је имао овлашћења за постављање државних чиновника, додељивање војних чиновна, објављивање рата и закључивање мира. Међутим, за објаву рата другој држави без претходног пристанка Народне скупштине било је потребно одобрење.

Краљева личност била је неприкосновена и није могао бити политички одговоран или оптуживан. Установом министарског премапотписа, ослобођен је политичке одговорности, али је изузео од свих других одговорности, осим грађанскоправних, у вези са својим личним имањем. Наслеђивање престола се вршило по принципу примогенитуре

⁴⁹ С.С.Стојичић, *Државноправна историја српског народа*, Ниш,2002;Видовански устав.

у корист мушког потомства. Ако краљ није имао мушког потомства, могао је одабрати наследника из споредне линије уз пристанак Народне скупштине. Краљ и престолонаследник постали су пунолетни када су напунили 18 година.

Краљ је боравио стално у земљи, а у случају одсуства, за њега је заступао наследник Престола или Министарски савет, у складу са упутствима која је краљ дао. Краљ је имао активну улогу у свим три власти, укључујући законодавну власт где је имао право сазивања избора и расписивања, отварања и закључивања Народне скупштине. Такође је имао вето право на законе које је доносила Народна скупштина.⁵⁰

У управној власти, краљ је именовано председника и чланове Владе, иако су министри били одговорни за своје поступке пред краљем и Народном скупштином. Краљ није био политички одговоран за своје акте, а закони и одлуке које је потписао нису били важећи без потписа надлежног министра. У погледу судских овлашћења, краљ је формално постављао судије, али није имао утицаја на њихов избор. Судије су биле независне и судиле су у складу са законима. Краљ је имао право амнестије, помиловања и аболиције у кривичним случајевима. Краљ полаже заклетву пред Народном скупштином у којој се обавезује да ће чувати јединство народа, независност државе и поштовати устав и законе. Такође, био је обавезан да не може истовремено бити поглавар друге државе без пристанка Народне скупштине, а у супротном се сматрало да је поднео оставку на престо Краљевине.⁵¹

⁵⁰ С.С.Стојичић, *Државноправна историја српског народа*, Ниш, 2002; Видовански устав.

⁵¹ *ibid.*

6.7 VI НАМЕСНИШТВО

Краљевска власт у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца била је регулисана системом намесништва у одређеним ситуацијама: Када је краљ био малолетан и када је због душевне или телесне болести трајно био неспособан да врши краљевску власт.⁵²

Намесници су могли бити само рођени Срби, Хрвати или Словенци, грађани Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, који су имали најмање 45 година старости и одговарајуће образовање.⁵³ Пре него што преузму краљевску власт, намесници су морали положити заклетву пред Народном скупштином, која их је изабрала. Заклетва је укључивала обећање да ће бити верни краљу и да ће владати према Уставу и законима. О питањима образовања и престанка намесништва одлучивала је Народна скупштина тајним гласањем.

Намесништво чине 3 члана. Ако је један од тројице намесника био привремено одсутан или спречен, друга два намесника могла су и без њега обављати државне послове. Намесници су се бринули о васпитању малолетног краља. Што се тиче имања малолетног краља, бригу су водили старатељи одређени краљевим тестаментом. Ако преминули краљ није одредио старатеље, именовали су их намесници у договору са Државним саветом. Пре избора намесника, Министарски савет привремено је вршио, под својом одговорношћу, краљевску власт. У случају краљеве смрти или оставке, наследник Престола, ако је био пунолетан, одмах би преузео власт и то би прогласио прокламацијом. У року од десет дана, полагао би законом прописану заклетву пред Народном скупштином. У случају да престо остане без наследника, Министарски савет би преузео краљевску власт и одмах би сазвао Народну скупштину у посебном сазиву како би се решило питање престола.

Краљевска цивилна листа (плата) одређивала се законом. Једном утврђена цивилна листа није се могла повећати без пристанка Народне скупштине, нити смањити без сагласности краља.⁵⁴ Краљевски намесници, током обављања своје дужности, примали су накнаду из државне благајне у износу који им је одредила Народна скупштина при избору.

⁵² С.С.Стојичић, *Државноправна историја српског народа*, Ниш, 2002; Видовански устав.

⁵³ члан 61 Видовдански устав.

⁵⁴ *Ibid.* члан 68.

6.8 VII НАРОДНА СКУПШТИНА

Народна скупштина у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца била је једнодомна, што значи да је имала само један дом. Сваки посланик у скупштини имао је право да предлаже законе и поставља питања министрима, на које су министри били обавезни одговарати током истог сазива. Поред дељења функције уставотворца и законодавца са краљем, Народна скупштина имала је улогу контроле владе и могла је суспендовати грађанске слободе у случају опште мобилизације или оружане побуне.

Народну скупштину чинили су посланици које је народ бирао путем општог, једнаког, непосредног и тајног гласања, уз заступљеност мањина. На сваких 40.000 становника бирао се један посланик, а ако је било више од 25.000 становника у једном изборном округу, бирао се додатни посланик. Мандат Народне скупштине трајао је 4 године, и ако би била распуштена, нова скупштина би се морала сазвати у року од четири месеца. Бирачко право имао је сваки пунолетни грађанин ако је навршио 21 годину, док официри, подофицири и активни војници нису смели гласати или бити бирани. Женско право гласа требало је регулисати законом.⁵⁵ Привремено су губили бирачко право особе које су биле осуђене на робију, особе које су изгубиле грађанску част док је трајала та казна, и особе које су биле под старатељством.⁵⁶ Да би постали посланици, морали су испуњавати одређене услове. Морали су бити држављани по рођењу или прирођењу Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Природни држављани, ако нису били српско-хрватско-словеначке националности, морали су бити настањени најмање десет година од дана прирођења. Такође, морали су имати најмање 30 година и говорити и писати народним језиком.⁵⁷

Полицијски, финансијски и шумарски чиновници, као и чиновници Аграрне реформе, нису се могли кандидовати, осим ако би престали обављати ту функцију годину дана пре расписа избора. Остали чиновници који су вршили јавну власт нису смели кандидовати у изборном округу своје територијалне надлежности. Министри и професори Универзитета су се могли кандидовати, и ако би били изабрани, задржавали су свој

⁵⁵ члан 69-70 Видовански устав.

⁵⁶ *Ibid.* члан 71.

⁵⁷ *Ibid.* члан 72.

положај. Бирачи нису смели давати наређења, нити су посланици смели примати обавезне инструкције.⁵⁸

Народну скупштину је сазивао краљ, и то у редовним и ванредним сазивима. У редовном сазиву, она се окупљала у главном граду Београду сваког 20. октобра без потребе за краљевим позивом. У случају рата или измештања главног града, скупштина би се састајала на месту привремене престонице.⁵⁹ Редован сазив није могао бити закључен док се не усвоји државни буџет. Народна скупштина је бирала својепредставничко тело за сваки сазив из својих редова. Сазив се односио на временски период од сазива скупштине па до затварања њених заседања. Квантитативни праг за присутност (кворум) је био једна трећина од укупног броја посланика, а пуноважна одлука скупштине је била она за коју је гласала већина присутних посланика. Законске предлоге би подносили, по овлашћењу краља, Министарски савет или поједини министри. Право подношења закона је било заједничко краљу и Народној скупштини. Сваки законски предлог морао је проћи кроз скупштински одбор, и о сваком предлогу се морало гласати два пута у истом сазиву Народне скупштине (у пракси, законски предлози су се често расправљали само једном, а не два пута).

Краљ је могао закључивати уговоре са страним државама, али за потврду тих уговора било је потребно претходно одобрење Народне скупштине.⁶⁰ За потврду чисто политичких споразума који нису били супротни уставу и законима, није било потребно претходно одобрење Народне скупштине. У случају уговора којима би страна војска заузела територије Краљевине или прелазила преко ње, без одобрења Народне скупштине такви уговори не би били важећи.

Народна скупштина је била овлашћена да, уколико би државне потребе захтевале, додели Министарском савету овлашћења за доношење хитних мера ради примене предложеног уговора. Територија Краљевине није се могла отуђити или разменити без одобрења Народне скупштине. Законе је проглашавао краљ уредбом која је укључивала и сам закон који је усвојен од стране Народне скупштине. Уредбу би потписали сви министри, а министар правде би ставио државни печат на њу и био одговоран за објављивање у "Службеним Новинама". Закон би постао обавезан 15 дана након објаве у

⁵⁸ члан 73 Видовдански устав

⁵⁹ *Ibid.* члан 75.

⁶⁰ С.С.Стојичић, *Државноправна историја српског народа*, Ниш, 2002; Видовански устав.

"Службеним Новинама", осим ако сам закон није другачије одредио. Народна скупштина је имала право спровођења анкета и истраживања у изборним и чистим административним питањима. Такође, имала је право да донесе свој пословник.⁶¹

У Народној скупштини су имали право говорити само њени чланови, чланови владе и владини повереници. Народна скупштина би могла доносити важне одлуке ако би на седници присуствовала барем једна трећина свих посланика. За пуноважно решење било је потребно већинско гласање присутних посланика. У случају подједнаког броја гласова за и против предлога, сматрало се да је предлог одбачен. Ниједан законски предлог није могао бити расправљан у Народној скупштини док не прође надлежни одбор. Гласање у Народној скупштини је било јавно, с изузетком избора који су се вршили тајним гласањем. Глас се могао дати само лично. Ниједна особа није могла правно теретити посланика због гласа који је дао као члан Народне скупштине. Без овлашћења Народне скупштине, њени чланови нису могли бити кривично гоњени за кривична дела било које врсте, нити лишени слободе у било којем случају, осим ако би били ухваћени на самом месту злочина или прекршаја. У таквом случају, Народна скупштина би одмах била обавештена и она би дала или ускратила одобрење за наставак поступка током трајања сазива. Имунитетно право посланика произишло је од тренутка избора.⁶²

Народна скупштина је имала ексклузивно право одржавања реда у својим просторијама, путем свог председника. Никаква оружана сила није смела бити постављена у згради Народне скупштине, нити у њеном дворишту, без одобрења председника Народне скупштине. Такође, без његовог одобрења, ниједан државни орган није смео доносити акте власти у згради Народне скупштине. Нико са оружјем није смео улазити у зграду Народне скупштине, осим особа које су носиле оружје у складу са прописима и биле у служби Народне скупштине.⁶³

⁶¹ С.С.Стојичић, *Државноправна историја српског народа*, Историјске свеске, Ниш, 2002; Видовански устав;

⁶² *Ibid.*

⁶³ *Ibid.*

6.9 VIII УПРАВНА ВЛАСТ

У оквиру управне власти, министри су играли кључну улогу, с њиховим потписима и одобрењима неопходним за правну важност и извршење краљевских аката. Сваки акт краљевске власти морао је бити одобрен и потписан од стране министра како би био правно важећи и извршив. Ово значи да ниједан акт краљевске власти није имао правни ефекат ако министар није дао свој пристанак и потписао га. Дакле, министри су били одговорни за спровођење аката власти које су представљали.

Министарски савет је био конципиран као влада у парламентарном систему, али са двоструком одговорношћу према краљу и парламенту (тзв. двоструки или орлеанистички парламентаризам). Према Уставу, Влада је била одговорна како краљу, тако и Народној скупштини. У пракси Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Влада је пре свега одговарала краљу и била зависна од њега. Министри су полагали заклетву на Устав и изражавали верност краљу пре него што преузму своју функцију. Контролишући краљеве акте, преузимали су одговорност за њих. Поред политичке одговорности према краљу и парламенту, министри су имали и кривичну и грађанску одговорност.

Кривична одговорност министара постојала је за повреду Устава и закона државе, почињену у обављању њихових службених дужности. Судски процес за министре вођен је пред државним судом који су чинили државних саветника и шест касационих судија. Што се тиче штете коју су министри проузроковали незаконитим вршењем својих службених дужности, држава је била одговорна за надокнаду. Министар је могао бити оптужен како током обављања своје функције, тако и пет година након повлачења са те функције. Предлог за оптужбу министра морао је бити поднет писмено и садржавати тачке оптужбе. Ако је министра оптужила Народна скупштина, одлука о судском процесу доносила се већином од две трећине присутних чланова.⁶⁴ Да би се остварила политичка одговорност министара, Уставом су дата права Народној скупштини, укључујући буџетско право, право постављања питања министрима и право интерпелације, право спровођења анкета и истраживања, те право примања молби

и жалби. Министри су могли истовремено бити и чланови парламента. Министарски савет је доносио уредбе за примену закона, а повремено и уредбе са

⁶⁴ С.С.Стојичић, *Државноправна историја српског народа*, Ниш, 2002; Видовански устав.

законском снагом (на основу јасног уставног овлашћења). Организација Министарског савета није била прецизно регулисана Уставом, осим што је предвиђено да има свог председника. Међутим, председник Министарског савета обично је био "први међу једнакима", јер је на седницама Савета председавао краљ. Сви министри су били равноправни и независни једни од других. Краљ је именовао председника и чланове Министарског савета. Министри су били на челу појединих грана државне управе и именовали су ниже државне службенике у складу са законима.

Управна власт је могла издавати уредбе које су биле потребне за примену закона. Уредбе са законском снагом могле су уређивати односе само на основу законских овлашћења која су била посебно дата за сваки случај. Уредбе нису смеле бити супротне Уставу или закону ради чије примене су издате. Народна скупштина је могла ставити ван снаге уредбу издату на основу законског овлашћења резолуцијом. Уредбе су морале бити објављене, а свака уредба је морала јасно навести закон на основу којег је издата. За решавање управних спорова успостављани су управни судови, а закон је требао да одреди њихова седишта, надлежност и организацију. Државни савет је био врховни управни суд, а надзор над управом вршила је и Главна контрола. Половину њених чланова бирао је краљ, а половину Народна скупштина. Чланови Државног савета морали су бити високочиновници или јавни радници са факултетским образовањем, десет година државне службе или јавног рада, и најмање две трећине њих морали су бити дипломирани правници. Државни савет је имао следеће дужности. Као највиши управни суд, решавао је спорове управне природе, укључујући жалбе на налоге и одлуке министара. Као управни орган врховне државне управе, имао је овлашћење да одобри акте управне природе који су захтевали његову сагласност према спровођењу у складу с посебним законима. Вршио је надзор над локалним самоуправама у складу са законом. Разрешавао је спорове о надлежностима између државних управних власти, као и спорове о надлежностима између државних и локалних власти. Решавао је и друга питања која су му законом стављала у надлежност.⁶⁵ За запошљавање у државној служби, именовање чиновника, њихова права и дужности, плате и пензије државних службеника, били су регулисани законом о чиновницима. Државни службеници били су дужни да раде у општем интересу, и било им је забрањено користити своја овлашћења и положај у партијске сврхе, као и вршити

⁶⁵ С.С.Стојичић, *Државноправна историја српског народа*, Ниш, 2002; Видовански устав.

притисак на њих од стране надређених у циљу остваривања партијских циљева. То је било кажњиво законом. Чиновник који је био законом осигуран сталним запошљавањем није могао бити отпуштен без судског поступка пред редовним кривичним или дисциплинским судом. Овако организован систем управне власти Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца је имао за циљ обезбедити одговорност, законитост и ефикасност у обављању државних функција. Министри су били кључни актери у спровођењу закона и аката краљевске власти, а надзор над њиховим радом вршила је Народна скупштина и Државни савет, уз могућност судске контроле у случају повреде закона или Устава. Државна управа је била организована како би ефикасно и одговорно обављала своје функције у интересу грађана и државе.

6.10 IX СУДСКА ВЛАСТ

Судови у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца нису били подложни утицају било које власти и примењивали су законе. Правосудни систем у тој држави састојао се од различитих нивоа судова, укључујући првостепене судове, апелационе судове и Касиациони суд у Загребу који је представљао највишу инстанцу у правосудном систему Краљевине.⁶⁶ Важно је напоменути да су у породичним или наследним споровима муслимана судиле државне шеријатске судије. Касиациони суд је имао надлежност за решавање спорова у вези са надлежностима између административних, цивилних или војних власти и судске власти. Такође је био одговоран за решавање спорова између административних и редовних судова. Именовање судија, укључујући и председнике првостепених судова, обављало се путем краљевих декрета на предлог министра правде.⁶⁷ Одлучивало се између кандидата које је бирало изборно тело чији састав је био законом одређен.

Важно је нагласити да су судије биле сталне у свом положају и нису могле бити уклоњене са дужности без пресуде редовних судова или дисциплинске пресуде Касиационог суда. Судија такође није могао бити тужен за свој судски рад без одобрења надлежног Апелационог суда. Такође, није могао бити привремено распоређен на другу плаћену или неплаћену јавну службу без његовог пристанка и одобрења Касиационог суда.

⁶⁶ члан 110 Видовански устав.

⁶⁷ *Ibid.* члан 111.

Судија је могао остати у служби до навршених 65 година живота, а председници Касиационог и Апелационог суда до навршених 70 година. Пре тог рока, судија је могао отићи у пензију само на основу писане молбе или ако је физички или ментално ослабио до те мере да није могао обављати своје дужности. Одлуку о пензионисању у том случају доносио је Касиациони суд.⁶⁸

Овај правосудни систем, иако на папиру указује на висок степен независности судова и заштите права судија у обављању њихових дужности, често је зависио од политичких и друштвених околности, што је могло утицати на стварну примену права у пракси.

6.11 X ДРЖАВНО ГАЗДИНСТВО

Сваке године, Народна скупштина је одобравала државни буџет који је важио само током те године. Буџет се морао поднети Народној скупштини најкасније месец дана од дана њеног састанка. Истовремено са буџетом, подносило се Народној скупштини на увид и одобрење и завршни рачун претходне фискалне године.⁶⁹

Државни порези и опште државне дажбине су се успостављали искључиво путем закона. О државним зајмовима одлучивала је Народна скупштина. Пореска обавеза је била општа, и све државне дажбине су биле једнаке за целу земљу. Краљ и наследник Престола су плаћали државни порез на своју приватну имовину. Ниједна врста помоћи, било трајна или привремена, поклони или награде, нису се могли давати из државне благајне ако претходно нису били утемељени на закону. Државном имовином управљао је министар финансија, осим ако закони нису другачије одредили. Право монополизације припадало је држави. Руде, лековите воде, извори и природни ресурси били су државна својина, и за њихово давање било је потребно донети посебан закон.⁷⁰

За преглед државних рачуна и надзор над извршењем државног и регионалних буџета постојала је Главна контрола као врховни рачунски суд.⁷¹ Председника и чланове Главне контроле бирала је Народна скупштина из кандидационе листе коју је састављао Државни савет и на којој је било предложено двоструко више кандидата него што је било

⁶⁸ С.С.Стојичић, *Државноправна историја српског народа*, Ниш, 2002; Видовански устав.

⁶⁹ члан 113 Видовански устав.

⁷⁰ *op.cit.*

⁷¹ *op.cit* члан 118.

отворених места. Председник и половина чланова Главне контроле морали су бити правници. Остали чланови требали су бити бивши министри финансија или имати најмање 10 година радног искуства у финансијском сектору. Председник и чланови Главне контроле уживали су исту имунитет и неотуђиву имовину као и чланови Државног савета. Главна контрола је прегледала, исправљала и ликвидирала рачуне опште администрације и свих рачунопримаца према државној благајни. Мотрила је да се не прекорачи ниједан издатак из буџета. Законом су се одређивали случајеви у којима се могла поднети жалба на одлуку донету од стране Главне контроле.

6.12 XI ВОЈСКА

Војна обавеза је била општа. Организација и величина војске и морнарице су се прописивали законом. Формирање јединица у одређеном обиму прописивао је краљ уредбом, на предлог министра војног и Морнарице. Годишње се одређивало колико ће се војске држати под заштитом буџета. Постојали су војни судови који су били независни, а постојала је и хијерархија судова. Највиша судска инстанца на коју су се грађани могли жалити на пресуду војног суда била је државна, Касациони суд. У војним судовима, судијама је била обезбеђена сталност. Ниједна особа старија од 20 година није могла добити државну службу или у њој остати ако није одслужила свој војни рок или није ослобођена војне службе према одредбама војног закона. За одржавање унутрашњег реда војска се могла употребити само на захтев надлежних цивилних власти. Страна војска се није могла узети у службу Краљевине СХС и обрнуто.⁷²

⁷² члан 119-124 Видовански устав.

6.13 XII ИЗМЕНЕ У УСТАВУ

Видовдански устав је био подложен променама путем система уставног пакта - за усвајање промена била је надлежана Народна скупштина, а усвојене измене и допуне је потврђивао краљ. Предлог за измену или допуну Устава могли су да поднесу краљ или Народна скупштина потребно 3/5 посланика, а након подношења предлога, Народна скупштина би се распустила, а нови сазив у року од 4 месеца највише би доносио коначну одлуку о промени Устава.⁷³ Овај модел промене Устава, био је предвиђен и Уставом Белгије из 1831. године.

6.14 XIII ПРЕЛАЗНА НАРЕЂЕЊА

Прелазне одредбе Видовданског устава односе се на низ питања и процедура које су се примењивале током транзиције из претходног правног система у нови уставни поредак. Видовдански устав предвиђа да ће органи власти који су постојали пре његовог ступања на снагу и даље наставити са својим радом до избора нових органа у складу са уставом. То значи да су органи из претходног правног система и даље били активни током транзиције.

Многи закони који су били на снази пре усвајања Видовданског устава од 1. децембра 1918. године ту се мисли на привремене законе и даље су остали на снази, осим ако нису измењени или укунути новим законима. Устав такође штити права и обавезе грађана током транзиције, гарантујући им континуитет права која су имали пре усвајања новог устава. Такође важили су и бројни закони краљевине Србије као што су закон о државном савету и закон у уређењу министарстава.⁷⁴ Ове прелазне наредбе биле су важне како би се обезбедила стабилност и континуитет током транзиције из старог правног система у нови уставни поредак.

⁷³ члан 125-126 Видовдански устав.

⁷⁴ *Ibid.* члан 130-131.

6.15 XIV ЗАКЉУЧНЕ ОДРЕДБЕ

Закључне одредбе у уставу обично служе за формално завршавање уставног текста и могу садржавати важне одредбе које се односе на примену самог устава. У одредбама пише да устав ступа на снагу када га потпише краљ а правну снагу добија када се објави у Службеним новинама и од тог дана престају да важе сви прописи који су њему супротни. Устав су потписали 28. јуна 1921. премијер Пашић и регент Александар Карађорђевић.

7 ПРИМЕНА УСТАВА У ПРАКСИ

Ступање на снагу Видовданског устава 28. јуна 1921. године представљало је почетак нове ере за Краљевину СХС, али и изазовну фазу у којој су се морали решавати бројни политички, друштвени и правни проблеми. Видовдански устав је заменио претходне уставне акте и успоставио нови правни оквир. Устав је донет након Првог светског рата и спајања различитих територија и етничких група у једну државу. То је захтевало прилагођавање постојећег правног система новим уставним одредбама. Правосудни органи и администрација морали су се припремити за примену нових правила и процедура. Правосудни органи су се током времена постепено привикавали на нове уставне одредбе Видовданског устава, а процес прилагођавања се одвијао кроз спровођење закона, доношење пресуда и доношење одлука у складу с новим уставним принципима.⁷⁵ Правосудни органи морали су сарађивати са законодавством, парламентом и извршном влашћу како би осигурали доследно спровођење устава и закона.

Краљевина СХС била је мултиетничка држава с различитим етничким групама, укључујући Србе, Хрвате, Словенце и друге. Видовдански устав је, у теорији, предвиђао принцип једнакости пред законом и права за све грађане без обзира на етничку припадност. Међутим, у пракси су се појавили изазови у остваривању тих начела због постојећих међуетничких напетости, ривалитета и конфликта. У неким регионима, међуетнички сукоби били су присутни и утицали су на примену устава.⁷⁶

Видовдански устав је успоставио систем парламентарне монархије у којем је власт делила између краља и парламента. Међутим, у пракси су постојале напетости између ова

⁷⁵ Ж. Бартуловић, Н. Ранђеловић, *Основи уставне историје југословенских народа*, Ниш 2009.

⁷⁶ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1978*. Beograd, 1988.

два дела власти. Краљ односно регент је имао право да распусти парламент, што је доводило до политичке нестабилности и промена влада. Овај однос изазивао је питања у вези с равнотежом власти и стабилношћу владе. Краљева владавина била је обележена ограничавањем слободе изражавања. Власт је имала моћ да контролише и цензурише медије и критичке политичке изјаве. Опозиција и независни медији били су често мете репресије, а новинари и уредници изложени различитим притискама и казнама ако би писали или изјављивали нешто што је сматрано неприхватљивим од стране власти. Опозиција је често била изложена ограничавањима у својим политичким активностима, укључујући кампање и изборе. Власт је користила и обавештајне органе за праћење и репресију опозиције. Ова пракса обухвата употребу шпијунаже, хапшење политичких опонената и нарушавање њихових грађанских права. Краљ и влада могли су забранити и распустити политичке партије које су се сматрале опасним за власт. Ово је омогућавало власти да сузбију политичку конкуренцију. Такав однос се нарочито види према комунистима. Краљ и власт су забранили Комунистичку партију Југославије и друге сличне организације. Ова забрана је водила казнама и хапшењима комуниста. Власт је кажњавала комунистичке активисте и симпатизере, сузбијали су њихове акције и протесте. Они су уводили репресивне мере како би спречили распрострањавање комунистичких идеја и организованих активности и покушавали су изоловати комунисте од опште јавности и одстрањивањем их из политичког живота земље. Краљ Александар је сматрао комунизам за претњу монархији и општем реду, и због тога је предузимао овакве мере да би сузбио комунистички покрет у својој држави.⁷⁷ Све ове активности омогућавале су краљу и власти да контролишу и ограничавају политичку опозицију и независне гласове у земљи путем репресивних метода и сузбијања критички настројених група и индивидуа.

Ово све заједно је стварало климу страха и несигурности међу политичким противницима власти и спречавало их да отворено изразе своје ставове и критике. Такође је доприносило очувању краљевске власти и контроле над политичким процесима у земљи.

⁷⁷ Ж. Бартуловић, Н. Ранђеловић, *Основи уставне историје југословенских народа*, Ниш, 2009.

8 УКИДАЊЕ УСТАВА

У периоду од доношења Видовданског устава до увођења шестојануарске диктатуре у Краљевини СХС (Југославија), друштвени развој обележавали су различити проблеми и политичке напетости. Проблеми аграрне реформе и аграрне пренасељености стварали су напетост у сеоским областима, где је сељаштво тражило промене у земљопоседу и прерасподелу земљишта. Истовремено, буржоазија југословенских држава није успела да усагласи своје економске интересе, а власт је била на мисији сузбијања револуционарног радничког покрета и Комунистичке партије Југославије (КПЈ).

Део српске буржоазије који је тражио ослонац у власти нашао се на позицијама државног и националног унитаризма, те је тежио хегемонији у односу на остале народе у Југославији. Ово је изазвало отпор централистичком уређењу државе и представљало извесну претњу јединству земље. Политички сукоби око начина унутрашњег уређења били су жестоки, са једне стране су биле снаге које су подржавале централизам, а с друге оне које су се супротстављале таквом уређењу. Борба између ових двају снага довела је до тога да је 1925. године вођство Хрватске сељачке странке (ХСС) прихватило Видовдански устав и постојеће државно уређење, формирали су коалициону владу. Међутим, ова коалиција се брзо распала, и ХСС се вратила у опозицију.

Током 1925-1927, непоштена борба између опозиције (у коју су спадали ХСС и Самостална демократска странка) и владајућих групација (Радикална странка, Демократска странка, Словеначка људска странка и Југословенска муслиманска организација) довела је до још већих напетости. Ова борба резултовала је атентатом на вође Хрватске сељачке странке у Народној скупштини 20. јуна 1928. године, познатом као "крвопролиће у Скупштини". Радикал Пуниша Рачић извршио је атентат у скупштинским просторијама Краљевине СХС на седници 20. јуна 1928. године. Том приликом, он је отворио паљбу на групу народних посланика Хрватске сељачке странке (ХСС). Стјепан Радић, који је био најзначајнији лидер ХСС и почасни председник скупштине, и Павле Радић, други вођа ХСС, били су међу жртвама атентата. Рачић је такође ранио неколико других особа на седници. Стјепан Радић је од рањавања преживео још неколико недеља и умро је од последица рањавања 8. августа 1928. године.⁷⁸ Његова смрт и смрт других

⁷⁸ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1978*, Beograd, 1988

народних посланика у атентату дубоко су потресли Хрватску сељачку странку и овај догађај одјекнуо је у политичком и друштвеном животу Краљевине СХС. Овај насилни догађај, који је обележио тежак кризни период у политичком животу земље, додатно је дискредитовао парламентарни системи страначку политику у Краљевини СХС.

Након атентата и коалиционих сукоба, краљ Александар је 6. јануара 1929. године прокламовао укидање Видовданског устава и распустио Народну скупштину. На овај начин концентрисао је власт у својим рукама и увео апсолутистички режим познат као монархидиктатура. Законом о краљевој власти и о врховној државној управи, краљ Александар је консолидовао своју контролу над земљом. Овај период монархидиктатуре трајао је све до септембра 1931. године, када је донешен нови устав којим су поново установљени парламентарни институционални оквири.⁷⁹

⁷⁹ Ж. Бартуловић, Н. Ранђеловић, *Основи уставне историје југословенских народа*, Ниш, 2009.

ЗАКЉУЧАК

Разматрајући Видовдански устав и политичке догађаје у Краљевини СХС у периоду од његовог доношења 1921. године до увођења Шестојануарске диктатуре 1929. године, можемо извући важне закључке о сложености политичких и друштвених односа тог времена. Видовдански устав, иако је донет с намером да створи модерну и прогресивну уставну основу за вишенационалну државу, суочавао се с озбиљним изазовима и ограничењима. Његова примена често је наилазила на препреке због дубоких политичких несугласица и националних разлика унутар земље.

Кључни проблеми овог периода укључивали су неспособност решавања аграрних и економских проблема, као и политичке поделе међу различитим националним и политичким групама. Атентат на Стјепана Радића и његове присталице 1928. године био је кулминација ових тензија и озбиљно је дестабилизовао политичку ситуацију у земљи. Шестојануарска диктатура која је уследила као одговор на атентат указала је на дубоку кризу политичког система и институција у Краљевини СХС. Концентрација власти у рукама краља Александра укинула је парламентарни систем и суспендовала уставно уређење, што је довело до ауторитарне владавине.

У закључку, Видовдански устав и политички догађаји тог периода илуструју колико је важно изналажење компромиса и инклузивних решења у друштвима са сложеним политичким и националним динамикама. Овај период такође подсећа на опасност од политичких сукоба и ауторитаризма када се политички лидери не могу сложити око решења за кључне државне проблеме. Стога, изучавање овог периода има ширу важност за разумевање политичке динамике у мултиетничким државама и потребу за изградњом инклузивних и одрживих политичких система.

Библиографија
Попис коришћене литературе

- Branislav Gligoriјевић, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919-1929)*, Beograd, 1979, Institut za savremenu istoriju;
- Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1978*, Beograd, 1980, Narodna knjiga;
- Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1978*, Beograd, 1988, Narodna knjiga;
- Владан Петров, Марко Станковић, *Уставно право*: Београд, 2020, Универзитет у Београду;
Видовански устав;
- Жељко Бартуловић, Небојша Ранђеловић, *Основи уставне историје југословенских народа*, Ниш 2009;
- Зоран. Мирковић, *Српска правна историја*. Београд, 2019, Универзитет у Београду;
- Љубомирка Кркљуш, *Правна историја српског народа*, Београд, 2007, Правни факултет Универзитета у Београду;
- Љубодраг Димић, *Историја српске државности*, Нови Сад, 2001, Прометеј;
- Миодраг Зечевић, *Југославија 1918-1992*. Београд, 1994, Институт за савремену историју;
- Небојша Максимовић, *Административно-територијална организација и локална самоуправа у Видованском уставу*, Ниш, 2023, Правни факултет;
- Станоје Станојевић, *Народна енциклопедија*. Загреб, 1925, Библиографски завод д.д;
- Слободанка С. Стојичић, *Државноправна историја српског народа*, Спектар, Ниш, 2002, Историјске свеске;

ВИДОВДАНСКИ УСТАВ САЖЕТАК И КЉУЧНЕ РЕЧИ

Видовдански устав, усвојен 1921. године, представља кључни тренутак у политичкој историји бивше Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, касније познате као Краљевина Југославија. Овај устав је означио покушај стварања модерне монархије на Балкану након завршетка Првог светског рата. У свом садржају, Видовдански устав је дефинисао политички оквир нове државе, укључујући одредбе о уставном монархизму, парламентарном систему и грађанским правима.

Овај устав је одражавао тежње тог времена за уједињењем јужнословенских народа под династијом Карађорђевић, али се истовремено суочавао с бројним изазовима и напетостима међу различитим етничким групама. Видовдански устав је такође покушавао ускладити централизацију власти заједно са потребом веће аутономије различитих региона. Иако је имао велике амбиције, Видовдански устав се суочавао с бројним изазовима и напетостима у пракси, а његова примена често није одговарала идеалима израженим у њему. У каснијим годинама, доживео је промене и допуне, а на крају је замењен новим уставом 1931. године. Видовдански устав остаје важан документ у историји Југославије и проучава се као део политичког развоја региона током 20. века.

Кључне речи: Видовдански устав, Краљевина СХС/Југославија, Уставна монархија, Парламентарни систем, Политика уједињења, Династија Карађорђевић, Етничке тензије, Централизација власти, Аутономија, Политика и друштво.

VIDOVDAN CONSTITUTION SUMMARY AND KEY WORDS

The Vidovdan Constitution, adopted in 1921, represents a pivotal moment in the political history of the former Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes, later known as the Kingdom of Yugoslavia. This constitution marked an attempt to establish a modern monarchy in the Balkans following the conclusion of World War I. In its content, the Vidovdan Constitution defined the political framework of the new state, including provisions on constitutional monarchy, a parliamentary system, and civil rights.

This constitution reflected the aspirations of the time for the unification of South Slavic people under the Karađorđević dynasty, while simultaneously facing numerous challenges and tensions among different ethnic groups. The Vidovdan Constitution also sought to reconcile centralization of power with the need for greater autonomy for various regions. Despite its ambitious goals, the practical implementation of the Vidovdan Constitution often fell short of the ideals expressed within it. In later years, it underwent changes and amendments, ultimately being replaced by a new constitution in 1931. The Vidovdan Constitution remains an important document in the history of Yugoslavia and is studied as part of the political development of the region during the 20th century.

Keywords: Vidovdan Constitution, Kingdom of SCS/Yugoslavia, Constitutional Monarchy, Parliamentary System, Unification Politics, Karađorđević Dynasty, Ethnic Tensions, Centralization of Power, Politics and Society.

БИОГРАФИЈА СТУДЕНТА

Растко Пужић рођен је 06.07.1993. године у Нишу. Завршио је основну школу „Учитељ Таса“ у Нишу и прву нишку гимназију „Стеван Сремац“ у Нишу, друштвено језички смер са одличним успехом током свих година школовања. Дипломирао је 2022. године на Правном факултету за привреду и правосуђе у Новом Саду. Тренутно обавља приправнички стаж у Адвокатској канцеларији адвоката Катарине Милојковић. Мастер студије на Правном факултету у Нишу уписао је 2022. године, општи смер ужа правно-историјска научна област и положио јесве испите у року са просечном оценом 9,67.

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ И ОДОБРАВАЊУ ОБЈАВЉИВАЊА МАСТЕР РАДА

Изјављујем да мастер рад, под насловом Видовдански усџав

пријављен и одбрањен на Правном факултету Универзитета у Нишу:

- представља резултат сопственог истраживачког рада;
- није у целини, нити у деловима с моје стране пријављиван за одбрану на другим факултетима или универзитетима;
- не крши ауторска права или интелектуалну својину других лица.

Дозвољавам да се овај мастер рад чува у библиотеци и објави на сајту Правног факултета Универзитета у Нишу.

Аутор мастер рада: Расица Јужича

У Нишу, 08. 11. 2023.

Потпис аутора
Расица Јужича

**ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ
ШТАМПАНОГ И ЕЛЕКТРОНСКОГ ОБЛИКА МАСТЕР РАДА**

Име и презиме аутора мастер рада: Расица Ђуркић

Наслов мастер рада: Видовдански уџбав

Ментор: Александар Ђорђевић

Изјављујем да је електронски облик мастер рада у pdf формату истоветан штампаном облику, који сам предао/ла Правном факултету Универзитета у Нишу.

У Нишу, 08.11.2023.

Потпис аутора
Расица Ђуркић